

MARJANUCZ LÁSZLÓ

Házasság és család a Nagy Háború árnyékában

EGY KIÁLLÍTÁS MARGÓJÁRA*

A Somogyi Könyvtár kiállítása két dolgot kapcsol össze: a házasság, család, szerelem ősi emberi érzéseit és intézményeit, illetve az első világháború okozta rendkívüli helyzetet. A kiállított fotók, eredeti dokumentumok, korabeli sajtótudósítások és szépirodalmi alkotások elrendezésének koncepciója: bemutatni, miként hatottak, érvényesültek a nagy európai katalizma idején az emberi kapcsolatok örök érzései, hogyan változtak meg a családi összetartozás föltételei. Közlebbbről: a magyar családok, a magyar katonák házas élete, párkapcsolata.

A háború alatt 3,4 millió ember vonult be katonai szolgálatra Magyarország területéről a 19 és 55 év közötti korosztályból. Az embereket napi tevékenységük gyakorlása közben érte a behívó parancs: az eke szarvánál, a gazdaságokban, a gyárakban, az iskolapadokban, a hivatalban. A több korcsoportra kiterjedő mozgósításból fakadt, hogy már családok, katonaidéjüket leszolgált idősebb férfiak saját fiaikkal kerültek egy alakulatba. Nem egy újsághíradás büszkén emelte ki a sokgyermekes családokat ért megpróbáltatást, melyet hősiiesen viselt az otthonmaradt édesanya.

A háború kitörése után addig sosem látott dolgokkal szembesültek a családok: jegyrendszer, magas élelmiszerárak, az egyéni helytállás növekvő kényszere. Talán a legnagyobb kihívást jelentette, hogy a nőknek, asszonyoknak a harcoló férfiak helyébe kellett lépniük a munkahelyeken, a földeken, gyárakban, üzemekben. Az új női feladatkörök (élelemgyűjtés, ruhavarrás) egy további fontossal egészültek ki: a családfenntartói szerepkör átvételével. Az egyedül maradt asszonyok szembesülve a mindennapos szűkölködéssel, próbálták átvészelni a rájuk szakadt terhet. Ahogy egy korabeli cikk írja: „A mostani világdramában az asszony épen olyan nélkülözhetetlen a varróműhelyben és kórházban, az iskolában és irodában, a ki nem aludt tűzhelynél, mint a férfi a lövészárokban”.

Hadsereg és család viszonya nem volt egyszerű a béke éveiben sem. A legénységi állományú hadköteleseknek tilos volt házasodniuk a 24. életév betöltése előtt. Magyarországon a fiatal férfiak többsége 24 éves korára már letöltötte kötelező katonai szolgálatát, és tényleges szolgálatból tartalékos állományba került. Így a családi élet az aktív szolgálat teljesítését már nem nehezíthette meg. Ám a tiltás így is hátráltatta a családalapítást, amely ellen egy Kálmány Lajos gyűjtötte népi rigmus az 1880-as évekből ekképp tiltakozik:

* Elhangzott a szegedi Somogyi-könyvtár aulájában 2014. február 6-án nyílt *Házasság és család a Nagy Háború árnyékában* című dokumentum-kiállítás és a I. világháború idejében készült műtermi portrékból szerkesztett „*Gondolatban mindig ott leszek*” című kiállítás megnyitóján.

*Mögüzenöm én Ferencz Jóskának:
Eressze haza a katonákat,
Szabadícsa föl a házasságot,
Mer' mán itthon vénülnek a lányok.*

Nem a legteljesebb tisztelet hangján közölte kívánságát a „nép”, jelezve, hogy mennyire foglalkoztatta az egyszerű bakákat a házassági tilalom.

Más volt a helyzet a hivatásos katonatisztek esetében. Rájuk szigorúbb tilalom vonatkozott: csak uralkodói engedéllyel, és az ezred tisztikarának csak meghatározott százaléka házasodhatott. Emellett kötelezővé tették a házassági kaució letétbe helyezését a nősülni vágyó tiszteknek. A házassági kaució több célt szolgált: kezdetben jövedelmet biztosított a nyugállományba került tiszteknek, illetve az özvegyeségre jutó feleség további megélhetését volt hivatva garantálni. Az ara szeplőtlenségére, jó hírnevére vonatkozó előírás a tiszt állással összeházasíthatatlan házasság létrejöttét kívánta megakadályozni. Összege igen magas volt. Pl. Heim Gézának, a közös kiállítású hadsereg szegedi illetőségű századosának 1917-ben 20 000 koronát kellett letétbe helyezni, ami egy átlagember 15-20 évi keresetének felelt meg. Célja már 19. században megváltozott, ugyanis a rendszeres nyugellátás bevezetése óta a kaució intézménye már csak egy célt szolgált: a tiszt állással összeházasíthatatlan házasságok létrejöttének megakadályozását. 1872-ben a császári és királyi tisztikar csupán 30%-a volt nős, mutatva, hogy a házasságkötés szigorú szabályozása nehézzé tette a családalapítást.

A háború sokakat szakított szét, akik egymáséinak tudták magukat, és arra készültek, hogy egymás mellett éljenek végig az életet. Sok menyasszony és vőlegény mátkaságát tépte szét a háború, akik soha többé nem látták egymást. De a háború kitörése nemcsak elválasztotta a párokat, hanem meg is erősítette a családi köteleket. Az egybekelést eddig halogató jegyesek közül sokan rájöttek, már nem ér rá a dolog, anyakönyvvezető elé kell állni. Esküvőt tartott az itthon maradó menyasszony és a harctérre induló vőlegény, mert erősebbnek érezték magukat a háborúnál.

Kaffka Margit, a neves írónő vőlegényét, Bauer Ervint (Balázs Béla író öccse) az elsők között sorozták be, ezért gyors és hirtelen esküvőt tartottak. Érdekes Kaffkának a naplójába írt, ezzel kapcsolatos bejegyzése: „...annyira övé voltam, már előbb is – mit árthat nekünk egy házasság”. Vagyis az esküvő pusztán a már kipróbált és tartós vonzalom legalizálása volt. A hirtelen történt esküvőről a Szegedi Híradó ezt írta 1914. augusztus 20-án: „... Bauer Ervint Szegedre hívták szolgálattételre, és mielőtt innen a harctérre indult, házasságot kötött menyasszonyával.”

Sajátos hajtása volt ennek a törekvésnek a vadházasságban élők egybekelése. A korabeli sajtó gyakran adott hírt arról, hogy a nők addig nem engedték háborúba az embereiket, amíg azok törvényes házastársukká nem tették őket. Egyik esetben már tízéves kapcsolatot tett legálissá az esküvő, főleg azért, ha a hadba menő férj netán elesne, legalább a nevét hagyja gyermekeire örökül.

Nemcsak magyar jelenség volt a hadüzenet utáni tömeges házasodási hajlam, Németországban is a szokásos többszörösére emelkedett egy berlini statisztika szerint a „házasság szentsége” iránti igény. Az ok ott van a háborús évek fejleményében, amikor viszont megcsappant a házasságok száma, mert a „nemzet virága”, a férfiak már nem voltak odahaza, csatatereteken harcoltak, „ott udvarolnak a halálnak”.

Ebben a helyzetben a legfontosabb dolog a szétszakított család tagjai közötti kapcsolat fönntartása, melynek legelterjedtebb formája a korszakban a levelezés volt. A levelek tartalma egyértelműen árulkodik azok céljáról: az itthon maradottak naprakész információkkal közvetítik az otthon hangulatát, lelket öntve harcoló férjükbe, hozzátartozójukba, míg fordítva az otthon utáni vágyakozás kap hangot, azzal a kitartást növelő tudattal, hogy van hova haza mennie, hogy visszavárják a családi fészekbe.

Az egyik ilyen frontra küldött levélben a feleség a gyermekekről számol be, arról, hogy az „élet mén”, vagyis rendben vannak a dolgok, de semmi sem olyan fontos, mint az, hogy „csak a jó Isten adjon vissza téged”. Egy másik levélben a legrosszabb esetére – hősi halál – vázolja föl a feleség érzéseit, miszerint akkor neki is „jobb volna mindjárt meghalni, mert éngöm a bánat, más sömni, úgy is a sírba taszítana”. Ellenben „ha valami hibád lesz is” (azaz pl. megrokkant) – írja az asszony – „akkor is két karommal várlak vissza”. A legőszintébb hangok ezek ragaszkodásról, a „sötét sírig” tartó szeretetről, a legmélyebb emberi kötődésről.

Egy Przemyslbe szóló levélben a hadi feleség ugyanezt az érzést szólatatja meg emelkedettebb stílusban: „Január 2-án kelt levele óta semmi hír. Talán csak nem beteg ismét? Mi jól vagyunk itthon. A várva-várt békéért, s a mielőbbi viszontlátásért imádkozunk! Mindannyiunktól szíves üdvözet. Isten védje! Pá! Ily.” Érezhető a stílusán, hogy a címzett egy rangosabb személy (nemesi előnevű főhadnagy), s a feladó is egy iskolázottabb úri asszony, aki a viszontlátást már az egyetemes békével hozta összefüggésbe.

A családi kapcsolatok fönntartására a Szegedi Napló egy különleges szolgáltatási vállalkozásba fogott. Fronton küzdő katonák harctéri tudósításait, értesítéseit és üdvözleteit fogadta be közlésre, illetve külön számot állítottak össze a szegediek és a környékbeli lakosok üdvözleteiből, itthoni tudósításaiból. Előbbiek tábori lapokon érkeztek meg a szerkesztőségbe, többnyire a rokonoknak, hölgyismerősöknek szóló valamilyen hősi hadi tett, kitüntetés, katonaelemény leírásával. A szomorú veszteséglisták mellett így lehetett a háború személyes történetét bemutatni.

A külön számot repülőpostával juttatta ki a szerkesztőség a frontokra a Szegedi Napló előfizetése ellenében, amelyet az üzenetet küldő családtagnak, ismerősnek legalább egy hónapra teljesítenie kellett. A lapban elhelyezett pár soros hírek jobbára hétköznapi dolgokat érintettek: gyermekek születése, a család egészségügyi állapota, az állatállomány gyarapodása, rokonok üdvözlete stb. Csupa olyan témák, amelyek a frontra vitték az otthont.

Volt példa fordított kezdeményezésre is, amikor a katonák írtak újságot. Elhúzódott a háború, egyre inkább cenzúrázták a híreket, ilyen körülmények között jól jött az otthoniakat tájékoztató újfajta hírforrás, a József főherceg vezérezredes parancsnoksága alatt megjelenő Front, tábori hetilap. Aki apjáról, fiáról, testvéréről akart hírt szerezni, annak elő kellett fizetni, mégsem tekinthető az újságkiadás vállalkozásnak, mert a befolyó pénz az ezred özvegy és árva alapját gyarapította. A hírek katonai előmenetelről, kitüntetésekről, szabadságolásokról szóltak, de közöltek a katonák által írt humoreszkeket, verseket, az elesett tisztek és katonák névsora mellett.

Jócskán alább hagyott, de néha mégis előfordult a háború alatti házasságkötés. A nagyszentmihályi születésű Heim Géza, a 46. gyalogezred századosa 1916-ban Doberdóban vitt végbe katonai hóstettet, amellyel nagymértékben hozzájárult az egyik ütközet sikeréhez, s ezért a Mária Terézia-Rend lovagkeresztje kitüntetésben részesült. Az elismeréssel járó nemesi cím (San Martino del Carsoi báró) átvételével szinte egy időben nősült meg Szegeden

Molnár Margittal (a szegedi kúriai bíró Molnár Elemér lányával) 1917 nyarán, miután az ehhez szükséges jóváhagyást megkapta.

Gyakoribb volt a sebesült vagy beteg katonák háború alatti nősülése. A harcterről az országba visszahozott legénységi sebesültek és betegek számára a hadvezetés könnyebben bírálta el a kérelmeket. Súlyosabb esetekben pedig azonnali engedélyeket adtak ki.

A háború és a család összefonódott sorsával több irodalmi alkotás is foglalkozik. Nagy Endre *Szeplőtlen asszony* című kötete 1916-ból olyan nőt ábrázol, aki a frontra is követte férjét. Bethlen Margit grófnő, író (Bethlen István neje) háború alatt megjelent verseiben és novelláinak középpontjában a szeretett fél hiánya áll, míg Kaffka Margit a háború első évében megjelent, *Napló* című kötetében, a félelmeiről vall. Állandó aggodás töltötte el férje esetleges sebesülése, halála miatt, de tartott egy új nő föltűnésétől is.

Sajnos, ahogy a háború kitörése és lefolyása, úgy annak vége is újabb megpróbáltatások elé állította a hazatérőket. Négy év kemény harcai után a testileg és lelkileg is sérült katonák nehezen illeszkedtek vissza a megszokott kerékvágásba. Az a világ, amiből kiszakadtak, továbbtűnt. Összeomlás, megszállás, forradalmak várták őket idehaza, s az új politikai helyzetben nehezen találták meg helyüket. Sokan munkakeresésben voltak, de az igazi csapást az jelentette, ha szembesültek a ténnyel: családjuk már nem várta vissza őket. Hiába keresték az otthon melegét, a családi fészket, pedig a harctéren, korábban ez tartotta életben őket.

